

Rozmowy rządowe w sprawie przekazania oryginału tomosu o autokefalii cerkiewnej w Polsce przy patriarsze ekumenicznym Konstantynie VI

Government talks on the transfer of the original tomos on church autocephaly in Poland to the Ecumenical Patriarch Constantine VI

bp Andrzej Borkowski

Wydział Teologiczny, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, Warszawa, Polska

 0000-0001-6431-9932 a.borkowski@chat.edu.pl

Abstract: Upon the issuance of the patriarchal and synodal Tomos on autocephaly on November 13, 1924, the Polish government began talks regarding the ceremonial transmission of the above act by the patriarchate's delegation. At the request of the synod of Orthodox bishops in Warsaw, the Polish government undertook to obtain the acceptance of the remaining autocephalous Orthodox Churches to declare Polish autocephaly. Arrangements related to the arrival of the patriarchate's delegation to Poland in order to deliver the original Tomos on autocephaly were initiated by the Ecumenical Patriarch Constantine VI. Due to the planned arrival of a delegation to Poland for the ceremony announcing autocephaly, the Polish government commissioned the publication of a scientific study on the Orthodox Church in Poland. For the first time, the article published the only preserved original of the Tomos on Polish autocephaly, kept in the archives of the Ecumenical Patriarchate at the Fanar in Constantinople.

Streszczenie: Z momentem wydania patriarszego i synodalnego Tomosu o autokefalii z 13 listopada 1924 roku rząd polski rozpoczął rozmowy w sprawie uroczystego przekazania powyższego aktu przez delegację patriarchatu. Na prośbę synodu biskupów prawosławnych w Warszawie rząd polski zobowiązał się do uzyskania akceptacji pozostałych autokefalicznych Kościołów prawosławnych na ogłoszenie polskiej autokefalii. Ustalenia związane z przyjazdem delegacji patriarchatu do Polski w celu przekazania oryginału Tomosu o autokefalii, rozpoczęto przy patriarsze ekumenicznym Konstantynie VI. W związku z planowanym przyjazdem delegacji do Polski na uroczystości ogłoszenia autokefalii, rząd polski zlecił wydanie opracowania naukowego dotyczącego Kościoła prawosławnego w Polsce. Po raz pierwszy w artykule został opublikowany jedyny zachowany oryginał Tomosu o autokefalii polskiej, przechowywany w archiwum patriarchatu ekumenicznego na Fanarze w Konstantynopolu.

Keywords: Orthodox Church, Second Polish Republic, Ecumenical Patriarch Constantine VI, Tomos, autocephaly, Ministry of Religious Affairs and Public Enlightenment

Słowa kluczowe: Cerkiew prawosławna, II Rzeczypospolita, patriarcha ekumeniczny Konstantyn VI, Tomos, autokefalia, Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego

Cite this article: Borkowski, A., bp, (2024). Government talks on the transfer of the original tomos on church autocephaly in Poland to the Ecumenical Patriarch Constantine VI. *Elpis*, 26: 5-16. <https://doi.org/10.15290/elpis.2024.26.01>

Cytowanie:

Licencja: Copyright (c) 2024 bp Andrzej Borkowski
Licence:



Wstęp. Synodalne uchwalenie Tomosu z 13 listopada 1924 roku

Święty Synod w Konstantynopolu, obradujący pod przewodnictwem patriarchy Grzegorza VII, przyjął 6 listopada pod debatę sprawę autokefalii a następnie pobłogosławił niezależny ustrój cerkiewny w Polsce na posiedzeniu w dniu 11 listopada 1924 roku. Dnia 13 listopada 1924 roku nastąpiła zmiana sytuacji prawnej Kościoła Prawosławnego w Polsce, polegająca na wydaniu patriarszego i synodalnego Tomosu o autokefalii podczas pontyfikatu Grzegorza VII. Znamy liczne kopie tego dokumentu w tłumaczeniu na różne języki, jednak oryginał tomosu zachował się wyłącznie w archiwach patriarchatu ekumenicznego (AOP, KYE, sygn. A/v/5, s. 89 - 92). Podczas prowadzonych badań nad autokefalią Kościoła prawosławnego w Polsce autor artykułu miał możliwość zapoznania się z korespondencją patriarchatu. W rezultacie po raz pierwszy oryginał tomosu z archiwum patriarszego jest publikowany na łamach czasopisma *Elpis* w aneksie do powyższego artykułu, który

stanowi kontynuację jego wcześniejszych zainteresowań problematyką autokefalii polskiej (Borkowski, 2015, s. 1-253).

Synod w Konstantynopolu w trakcie zimowej sesji w listopadzie 1924 roku szczegółowo zbadał korespondencję prawosławnej metropolii w Polsce, dotyczącą samodzielnej organizacji cerkiewnej w granicach Państwa Polskiego. Wśród nadesłanych dokumentów znajdowały się: podanie hierarchii Kościoła prawosławnego w Polsce z dnia 14 czerwca 1922 roku z prośbą o przyznanie autokefalii, pismo metropolity Dionizego o sytuacji cerkiewnej w Polsce, a także argumenty przedstawione w liście rządu polskiego skierowanego do tronu ekumenicznego z datą 15 października 1924 roku. Odpis Tomosu wraz z pismem opisującym powyższe wydarzenie (AOP, KYE, A/94, s. 514 – 515; Odpis Tomosu o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce, 7 (1925), 1; Gromadskij, 1937, s. 138 - 139) zostały wysłane metropolii Dionizemu za pośrednictwem ambasadora Polski w Turcji Romana Knoll (AOP, KYE, A/94, s. 523 – 524; AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 230-233, 254-257). Akt tomosu stwierdzał, że Kościół prawosławny w Polsce był autonomicznym organizmem, który zdążył dowieść o swej stabilności w wierze i administracji cerkiewnej. Od tej pory stał się Kościołem siostrzanym, mogącym samodzielnie i autokefalicznie rządzić się i regulować wszystkie kwestie cerkiewne, na podobieństwo pozostałych prawosławnych Kościołów autokefalicznych. Najwyższą administracyjną władzą cerkiewną stał się Św. Synod, z przewodniczącym metropolitą warszawskim i całej Polski.

Łączność z patriarchatem ekumenicznym i wszystkimi Prawosławnymi Kościołami Autokefalicznymi wyrażała się za pośrednictwem: nadsyłanych listów z okazji ogłoszenia wyników wyborów i intronizacji, każdego kolejnego metropolity warszawskiego i całej Polski, wspomnienia w Dyptychach zwierzchników Kościołów prawosławnych oraz otrzymywania Św. Mira z Konstantynopola. Metropolita warszawski i całej Polski był zobowiązany do zwracania się do patriarchy ekumenicznego we wszystkich kwestiach i problemach kościelnych, wychodzących poza granice jurysdykcji Kościołów Autokefalicznych, licząc się ze stanowiskiem Kościołów siostrzanych. Powyższe ustalenia zostały podjęte synodalnie na posiedzeniach w dniach 6 i 11 listopada 1924 roku, a następnie zatwierdzone patriarszym i synodalnym Tomosem, wpisanym do Kodeksu Wielkiego Kościoła Chrystusowego, którego odpis został przesłany metropolii warszawskiemu i całej Polski Dionizemu (Borkowski, 2015, s. 107-111).

Synodalny i patriarszy Tomos o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce posiadał istotne znaczenie prawne, dlatego był przyjęty do wiadomości członków synodu w Polsce podczas posiedzeń w dniach 12 lutego (PAM, 12.02.1925, nr 5/1) i 13 kwietnia 1925 roku (PAM, 13.04.1924, nr 5/1; *Žurnal Zasedaniâ Sv. Sinoda* ot 13 aprilâ 1925 goda, 8 (1925), 2 – 3; Suchenek-Sucheki, 1929, s. 57). Tomos obwieszczał niezależny byt prawosławnej metropolii w Polsce, przekreślając jednocześnie jakąkolwiek zależność tej metropolii od patriarchatu moskiewskiego (AAN, MWRiOP sygn. 2/14/0/5/1001, k. 107 - 108). Wszystkie Kościoły prawosławne zostały poinformowane telegraficznie o synodalnym ogłoszeniu autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce przez patriarchat w Konstantynopolu (*Chronika. Ekkliśia Polōnias. Pantainos.* 16 (1924), 781). Patriarcha ekumeniczny Grzegorz VII, który złożył swój podpis pod tekstem Tomosu, zmarł 17 listopada 1924 roku. Pismo kondolencyjne z powodu śmierci patriarchy wystosował metropolita Dionizy 20 listopada 1924 roku (PAM, 20.12.1924, nr 29/2. Pismo kondolencyjne metropolity Dionizego do patriarchatu ekumenicznego z powodu śmierci patriarchy Grzegorza VII z 20 listopada 1924 roku, 1 (1925), 1), którego otrzymanie potwierdził telegraficznie metropolita Nicei Bazyli (PAM, 20.12.1924, nr 30/1. Telegraficzna odpowiedź metropolity Nicei Bazylego na pismo Dionizego z 20 listopada 1924 roku, 3 (1925), 1).

1. Warunki synodu biskupów prawosławnych w Warszawie w kwestii ogłoszenia polskiej autokefalii

W myśl życzenia wyrażonego przez premiera Władysława Grabskiego odnośnie przedstawienia postępów rządowych pertraktacji w sprawie uzyskania autokefalii, MSZ poleciło swemu przedstawicielowi w Turcji posłowi Knoll nadesłanie niezbędnych wyjaśnień. Ministerstwo zwróciło uwagę w piśmie z 14 listopada 1924 roku na dwa fakty, które sprawę powyższą nakazywały załatwić w trybie przyśpieszonym. Po pierwsze, warunkiem postawionym przez synod biskupów prawosławnych w Warszawie w kwestii ogłoszenia polskiej autokefalii było zobowiązanie się strony rządowej do otrzymania błogosławieństwa wszystkich prawosławnych Kościołów autokefalicznych, w szczególności zaś patriarchatu konstantynopolitańskiego. Po drugie, istotnym argumentem przemawiającym za potrzebą sfinalizowania procedury autokefalii był planowany przez patriarchę Tichona sobór wszechrosyjski w Moskwie w 1925 roku,

na który zapewne będą wezwani biskupi prawosławni z Polski, zgodnie z zapowiedzią wyrażoną w piśmie do metropolity Dionizego. Z tego względu władze państwowe powinny były udzielić polskim hierarchom prawosławnym legalnej i kanonicznej podstawy do odmówienia swej obecności na soborze w Moskwie (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 96).

W piśmie z 8 grudnia 1924 roku MSZ poinformowało ministerstwo WRiOP o uznaniu autokefalii polskiej przez patriarchat ekumeniczny. Według doniesienia ambasadora Rzeczypospolitej z Ankary w Turcji, Św. Synod patriarchatu ekumenicznego, obradujący 11 listopada pod przewodnictwem metropolity Kallinika w zastępstwie chorego patriarchy, podjął uchwałę o udzieleniu kanonicznego błogosławieństwa na autokefalię Kościoła prawosławnego w Polsce. Ciężko choremu patriarche Grzegorzowi VII przedłożono do podpisu sporządzony protokół z zebrania synodalnego a następnie wystosowano pisma informujące o powziętej uchwale do ambasadora Polski w Turcji Romana Knoll oraz metropolity warszawskiego Dionizego (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 94, 98; *Avtokefaliâ Pravoslavnoj Cerkvi v Pol'se*, 1 (1924), 667 - 668). Ze swej strony ambasador poinformował Ministerstwo MSZ o wysłaniu odpisu tomosu o autokefalii wraz z listem patriarchy Grzegorza VII do metropolity Dionizego. Oryginały aktów miały zostać przywiezione do Polski przez specjalną delegację Św. Synodu patriarchatu ekumenicznego po przeprowadzeniu wyborów nowego patriarchy po śmierci Grzegorza VII (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 98-99).

2. Wybór patriarchy ekumenicznego Konstantyna VI Araboglu

Oficjalna wiadomość o zatwierdzeniu autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce napłynęła od jego następcy Konstantego VI, który 17 grudnia 1924 roku poinformował telegraficznie o swej intronizacji oraz przesłał pierwsze braterskie pozdrowienie zwierzchnikowi Kościoła prawosławnego w Polsce (PAM, 20.12.1924, nr 30/1. *Žurnal Zasedaniâ Sv. Sinoda ot 20 dekabrá 1924 goda*, 1 (1925), 1; *Gromadskij*, 1937, s. 71). Wiadomość o wyborze Konstantego VI Araboglu na tron patriarchy była pierwszym aktem, za pośrednictwem którego patriarcha skierował się do zwierzchnika Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce. Święty Synod w Polsce, kierowany braterskim pozdrowieniem patriarchy postanowił podczas posiedzenia w dniu 20 grudnia 1924 roku, złożyć dziękczynienie Panu Bogu z okazji wyboru nowego patriarchy ekumenicznego. Imię nowego patriarchy ekumenicznego miało być wspominane przez każdego hierarchę podczas celebrowanych nabożeństw w następujący sposób: „Świętobliwego Ojca naszego Konstantego, arcybiskupa konstantynopolitańskiego i patriarchy ekumenicznego”. Postanowiono opublikować telegraficzną wiadomość patriarchy w oficjalnym wydawnictwie cerkiewnym i wejść w łączność kanoniczną z patriarchą Konstantynem poprzez pisemną odpowiedź metropolity Dionizego (*Pis'mo Vysokopreosvâšennago Dionisiâ na imâ Svâtejšago Patriarcha Konstantina VI*, 2 (1925), 4). W kilka dni później, 24 grudnia 1924 roku, patriarchat ekumeniczny przesłał metropolicie Dionizemu list intronizacyjny nowego patriarchy konstantynopolitańskiego Konstantyna VI (PAM, 12.02.1925, nr 1/2. List intronizacyjny patriarchy konstantynopolitańskiego Konstantyna VI, 7 (1925), 1 – 2).

3. Decyzja o wydania opracowania historyczno-kanonicznego, wyjaśniającego stosunek państwa polskiego do Cerkwi prawosławnej

Akcja prowadzona przez poselstwo w Turcji, mająca na celu uznanie autokefalii Cerkwi w Polsce przez patriarchat ekumeniczny, została zakończona pomyślnie. Patriarchat nie tylko uznał autokefaliczną Cerkiew w Polsce i udzielił jej tradycyjnych błogosławieństw, ale w przytoczonych argumentach wyraźnie zaznaczył, że wcielenie byłej metropolii kijowskiej do Cerkwi rosyjskiej odbyło się z pominięciem form prawnych, wobec czego mogło być uważane za nieważne i nieobowiązujące. Powyższe oświadczenie Fanaru było niezmiernie cenne dla ogólnych dążeń politycznych naszego kraju. Przez utworzenie autokefalicznej Cerkwi w Polsce polityka moskiewska straciła dogodny pretekst mieszania się w jej wewnętrzne sprawy. Należało zatem spodziewać się, że zainteresowane czynniki nie omieszkają wystąpić z akcją storpedowania i zdeklasowania znaczenia autokefalii, czy wręcz dążyć będą do przedstawienia jej jako schizmy wywołanej politycznymi dążeniami rządu, sprzecznej z duchem i zasadami religii. Wobec powyższego naczelnik wydziału PIMSZ pan Stanisław Łoś zwrócił się 3 stycznia 1925 roku do profesora prawa kanonicznego na Uniwersytecie we Lwowie Władysława Abrahama z uprzejmą prośbą o podjęcie się opracowania broszury lub wskazania któregoś z uczonych, który mógłby się podjąć tego zadania. Broszura musiałaby wykazać bezpodstawność jakichkolwiek zarzutów przemawiających na rzecz zwierzchnictwa patriarchatu moskiewskiego nad Cerkwią w Polsce,

podtrzymując autorytet otrzymanego z Konstantynopola błogosławieństwa (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 14-15, 105-108).

Ministerstwo WRiOP w piśmie skierowanym do MSZ z 30 stycznia 1925 roku również potwierdziło potrzebę wydania popularnego opracowania historyczno-kanonicznego, wyjaśniającego stosunek państwa polskiego do Cerkwi prawosławnej i momenty świadczące o zgodności prawosławia z państwowością polską. Wyjaśniało, że prowadziło w tym kierunku korespondencję z uniwersytetami w Warszawie i Wilnie, zwracając się do specjalisty historyka w tej dziedzinie profesora Kazimierza Chodynickiego. Biorąc pod uwagę powyższe stanowisko MSZ ostatecznie zakomunikowało o wyrażeniu zgody na zawarcie umowy z prof. Chodynickim, odnośnie napisania broszury o autokefalii i pokryciu związanych z tym kosztów (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 111).

Profesor Chodynicki zgodził się na współpracę w piśmie skierowanym do ministerstwa WRiOP z 25 kwietnia 1924 roku potwierdzając, że dzieje prawosławia w Polsce zawierały momenty, które warto było odświeżyć w pamięci czytelników. W szczególności epoka Jagiellońska zasługiwała na szersze uwzględnienie. Uznając ważność tych zagadnień, wyraził swą gotowość podjęcia się opracowania dziejów prawosławia (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 110). Początkowo z braku funduszy oferta naukowa profesora Chodynickiego pozostała bez odpowiedzi, gdyż w opinii MSZ kontynuowanie powyższego zagadnienia wymagało dodatkowego porozumienia się obu ministerstw (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 103-104). Przyjęcie zlecenia zostało potwierdzone przez profesora w piśmie skierowanym do ministerstwa WRiOP z 22 kwietnia 1925 roku, w którym zadeklarował napisanie broszury do 1 października, na zaproponowanych przez siebie warunkach finansowania (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 123-124). Po niezbędnych ustaleniach obydwu ministerstw zamówienie zostało zaakceptowane 9 maja (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 120-122), zaś 7 września MSZ prosiło MWRiOP o zakomunikowanie w jakim stadium znajdowała się książka profesora Chodynickiego. Ze względu na zbliżający się termin przyjazdu delegacji Fanaru i związanych z tym uroczystości uznania autokefalii Cerkwi prawosławnej w Polsce, sprawa wydania broszury stała się pilną (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 146).

4. Sprawa przyjazdu delegacji patriarchatu do Polski z oryginałem Tomosu przy patriarche Konstantynie VI

Oryginał pisma patriarchatu ekumenicznego do metropolity warszawskiego z zawiadomieniem o uznaniu autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 238-241, 242-245, 246-249) z poświadczoną kopią tegoż pisma w języku francuskim i inne pismo z kopią w języku francuskim, zawierające podziękowanie za kondolencje wyrażone z powodu śmierci patriarchy Grzegorza (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 237, 252), zostało przesłane przez MSZ 7 stycznia 1925 roku do wiadomości MWRiOP. Hierarchowie w Konstantynopolu zdecydowali jednogłośnie podczas synodu 10 stycznia 1925 roku o utworzeniu delegacji w celu oficjalnego przekazania synodalnego i patriarchalnego Tomosu, zawierającego akceptację i błogosławieństwo na autokefalię Kościoła prawosławnego w Polsce. W skład reprezentacji weszli metropolici Chalkidonu Joachima i Sardeji Hermana, którzy wraz z tłumaczem patriarchatu Spirydonom Konstantinidisem mieli przybyć do Warszawy (Iera Synodos, 11.01.1925, 2 d).

Poselstwo Polskie w Turcji potwierdziło powyższą informację, powiadamiając MSZ pismem z 15 stycznia 1925 roku o nadesłanej 12 stycznia 1925 roku z patriarchatu ekumenicznego synodalnej uchwale, delegującej do Polski reprezentację patriarchatu do wręczenia metropolicie Dionizemu tomosu. Kierownik Wydziału Konsularnego Juliusz Dzieduszycki powiadomił, że metropolita Herman i tłumacz patriarchatu Spirydון Konstantinidis zajęli od samego początku wznowionych przez poselstwo polskie pertraktacji życzliwe stanowisko do kwestii autokefalii. Dzięki swemu zaangażowaniu przyczynili się do pomyślnego wyniku sprawy. Z tego względu Wydział Konsularny w Turcji przedłożył wniosek o nadanie odznaczeń państwowych nie tylko patriarche Konstantynowi IV i przewodniczącemu Św. Synodu metropolicie Kallinikowi ale także wspomnianym członkom delegacji. Równocześnie upraszano władze polskie o dalsze wskazówki w sprawie rozmów z patriarchatem w celu przygotowania programu przyjęcia delegacji. Z tego względu 13 stycznia, pod nieobecność ambasadora Polski, tłumacz Spiridon Konstantinidis w imieniu patriarchatu złożył wizytę jego zastępcy Juliuszowi Dzieduszyckiemu, informując o składzie delegacji patriarchatu do Warszawy (Iera Synodos, 14.01.1925, 2 e; AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 193, 198 – 199).

Polska autokefalia potrzebowała uznania ze strony pozostałych lokalnych Kościołów prawosławnych, będącego jednym z kanonicznych czynników jego prawomocności. W styczniu 1925 roku następcą Grzegorza

VII patriarcha ekumeniczny Konstantyn VI wystosował dwa oficjalne listy. Pierwszym powiadamiał zwierzchników wszystkich autokefalicznych Kościołów prawosławnych o przyznaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce (Gromadskij, 1937, s. 142-144; Langrod, 1931, s. 95 - 96), a drugim przesyłał odpis patriarchalnego i synodalnego Tomosu o nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce (AOP, KYE, A/94, s. 24. AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 196-199, 112-114). Patriarcha podkreślił dobrą organizację prawosławia w Polsce w nowych uwarunkowaniach po przywróceniu niepodległości państwowej. W dobie przemian politycznych Kościół prawosławny wykazał dojrzałość i stabilność. Dostosowując się do nowej sytuacji politycznej, ponad wszystko kierował się potrzebami i dobrem przynależących do tego Kościoła wiernych. Patriarchat ekumeniczny uznał, iż w pełni zostały spełnione wszystkie kryteria niezbędne przy zarządzaniu autokefalicznym. Ze zdecydowaniem odrzucił wszelkie oskarżenia patriarchy moskiewskiego podważające kanoniczność polskiej autokefalii. Na poparcie swego stanowiska przytaczał zarzut bezprawnego odbicia metropolii kijowskiej od patriarchatu ekumenicznego. Tym samym oznajmił w prawosławnym świecie kanoniczną niezależność Kościoła prawosławnego w Polsce w stosunku do patriarchatu moskiewskiego. Uchwały patriarchatu ekumenicznego ze stycznia 1925 roku zakończyły kilkuletni proces budowania autokefalii polskiej, będące kanoniczną i logiczną konsekwencją listopadowego tomosu. Kładły podwaliny do nawiązania stabilnych kontaktów z pozostałymi autokefalicznymi Kościołami prawosławnymi, które przystąpiły do uznania jej autokefalii. Podczas wizyty w siedzibie patriarchatu na Fanarze w dniu 8 lutego 1925 roku ambasador Polski w Turcji podziękował za przekazanie Tomosu (Iera Synodos, 9.02.1925, 3α; Borkowski, 2015, s. 112-116).

Strona polska niezwłocznie przystąpiła do omówienia szczegółów przyjęcia delegacji patriarchatu. Ministerstwo Spraw Zagranicznych w piśmie do ministerstwa WRiOP z 23 stycznia 1925 roku zaproponowało połączenie sprawy przyjazdu delegacji prawosławnej Cerkwi serbskiej i delegacji Fanaru celem doręczenia oryginału Tomosu, udzielając w tym względzie wskazówki poselstwu w Belgradzie (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 111). Z ramienia MSZ, do ustalenia szczegółów dotyczących programu przyjęcia wymienionej delegacji, został upoważniony protokół dyplomatyczny i referent wyznań. W opinii MSZ z początku lutego 1925 roku, program miał obejmować następujące punkty: uzyskanie od Ministerstwa Kolei specjalnego wagonu sypialnego od granicy polsko-rumuńskiej do Warszawy; zorganizowanie powitania delegacji w Śniatyniu przez przedstawicieli władz centralnych i miejscowych oraz przez przedstawicieli metropolity Dionizego; zapewnienie odpowiednich lokali mieszkalnych dla delegacji w Warszawie; ustalenie ścisłych dat wizyt oficjalnych; ustalenie dat i sposobu wręczenia oryginału Tomosu patriarchalnego; ustalenie dat nabożeństw, przyjęć i innych uroczystości; podjęcie decyzji, czy delegacja poza pobytem w Warszawie miała zwiedzić inne miasta polskie, a o ile tak, to w jakim terminie; ustalenie dat wyjazdu delegacji. Ministerstwo Spraw Zagranicznych zakomunikowało, że koszty przyjęcia delegacji byłyby pokryte ze specjalnie przeznaczonego na ten cel funduszu. O dokładnej dacie przybycia delegatów, MSZ miało powiadomić natychmiast po otrzymaniu odnośnych informacji od swego przedstawiciela, który w dniu 4 lutego miał wyjechać do Konstantynopola celem towarzyszenia delegacji w drodze do Polski (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 196-197).

W dniu 3 lutego 1925 roku odbyło się spotkanie między metropolitą Dionizym i radcami MWRiOP M. Borowskim oraz MSZ J. Strzemboszem w sprawie przyjęcia delegacji Fanaru. Podczas narady postanowiono o oddelegowywaniu z dniem 9 lutego J. Strzembosza do Konstantynopola celem towarzyszenia reprezentacji dostojników cerkiewnych w drodze do Polski. Przedstawiciel MSZ otrzymał polecenie potwierdzenia drogą telegraficzną z dniem 11 lutego o rozpoczęciu podróży przez delegację. Podczas przejazdu przez Bułgarię i Rumunię przewidziano powitania delegacji w Sofii, Bukareszcie i Czerniowcach przez przedstawicielstwa polskie i miejscowe władze duchowne. Po przybyciu do Polski, w Śniatyniu, delegacja miała otrzymać wagon salonowy i zostać powitana przez wysłanników metropolity Dionizego oraz przedstawicieli ministerstwa WRiOP i MSW. Na dworcu w Warszawie delegację miał przywitać kierownik ministerstwa WRiOP, wicepremier i metropolita Dionizy wraz z członkami synodu, aby następnie przetransportować do hotelu Prezydium Rady Ministrów (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 264).

Pierwszego dnia pobytu delegacji przewidziano wizyty u premiera, ministra SZ i ministra WRiOP. Spotkanie z metropolitą i episkopatem miało nastąpić podczas wieczornego przyjęcia. Drugi dzień pobytu miały wypełnić wizyty i konferencje w sferach rządowych i sejmowych z obiadem u ministra SZ. Trzeciego dnia z rana zaplanowano nabożeństwo w cerkwi metropolitalnej św. Marii Magdaleny z zaproszonymi przedstawicielami sejmu, senatu, posłów zagranicznych oraz wybitnych osobistości ze sfer prawosławnych i prasy. Po nabożeństwie miało nastąpić uroczyste odczytanie Tomosu w językach greckim, polskim i rosyjskim. Przewidziano posiłki o 15.00 lub 17.00 u prezydenta i u premiera o godzinie 20.00. Czwarty dzień pobytu delegacji miały wypełnić pożegnania, wręczanie upominków i orderów. W drodze powrotnej proponowano

zawieźć delegację do Krzemieńca i Poczajowa. Ze względu na niepewne stanowisko stronnictw nieprzychylnych idei autokefalii ministerstwo zaleciło, aby nie udzielać prasie wywiadów przed przybyciem delegacji (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 265).

Ponowne spotkanie metropolity Dionizego z przedstawicielami ministerstw: MSZ, MSW i MRiOP w kwestii przyjęcia reprezentacji patriarchatu ekumenicznego w Polsce, odbyło się 11 lutego 1925 roku w kurii metropolitalnej w Warszawie (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 101). Podczas rozmów doradca MSZ J. Strzembosz wyjaśnił, że powodem opóźnienia przybycia delegacji Fanaru był ostry konflikt z rządem tureckim w sprawie siedziby patriarchatu. Istniało niebezpieczeństwo wykorzystania przez władze tureckie wyjazdu patriarchy Joachima oraz sekretarza Synodu metropolity Hermana do celów politycznych rozgrywek. Do momentu uregulowania obustronnych relacji hierarchowie nie mogli opuścić Konstantynopola. Według MSZ kolejnym terminem przybycia delegacji z Fanaru mogła być połowa miesiąca marca.

Dyrektor departamentu wyznań ministerstwa WRiOP pan Dawidowski zapytywał o charakter delegacji Cerkwi serbskiej, która miała przyłączyć się do misji patriarchatu konstantynopolitańskiego, a w szczególności czy przywiozłaby do Polski uznanie autokefalii, czy też miałyby na celu jedynie przygotowanie do tego aktu? Radca J. Strzembosz wyjaśnił, że MSZ nie poczyniło stanowczych kroków o uznanie autokefalii przez inne Cerkwie, do chwili sfinalizowania procesu uzyskania dekretu od patriarchy konstantynopolitańskiego. Zapewnił, że patriarcha serbski Dymitr był przychylnie usposobiony do sprawy autokefalii w Polsce. Podczas konferencji rozważono ewentualną sytuację, gdyby członkowie Fanaru nie mogli przybyć w najbliższym czasie. W takim wypadku zaproponowano udzielenie upoważnienia przez Fanar do doręczenia metropolicie Dionizemu stosownych dokumentów innym dostojnikom cerkiewnym spoza Turcji. Dbając o zachowanie czysto cerkiewnego charakteru całego aktu uznano za niewskazane doręczenie dekretu przez rząd polski (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 101-102).

Naturalną konsekwencją podjętych zobowiązań podczas przeprowadzonych rozmów z przedstawicielami zainteresowanych ministerstw było zwołanie sesji synodalnej w dniu 12 lutego 1925 roku w Warszawie. Hierarchia Kościoła prawosławnego w Polsce postanowiła podziękować patriarsze oraz członkom synodu w Konstantynopolu za pomoc w budowaniu podstaw kanonicznych Kościoła prawosławnego w Polsce. Zgodnie z sugestią ministerstwa, strona cerkiewna zwróciła się z prośbą do patriarchatu ekumenicznego o wydelegowanie reprezentacji, w celu uroczystego udzielenia Kościołowi Córce w Polsce błogosławieństwa od Kościoła Matki na niezależne jej funkcjonowanie na bazie ustroju autokefalii, przyznanej w patriarchalnym i synodalnym Tomosie. Święty Synod powiadomił rząd polski o potrzebie podjęcia odpowiednich kroków w celu oficjalnego przyjęcia reprezentacji tronu ekumenicznego. Odpowiedzialność za przygotowanie oficjalnej wizyty reprezentacji z Konstantynopola przyjął na siebie sam metropolita Dionizy (PAM, 12.02.1925, nr 5/1, nr 18/5; Gromadskij, 1937, s. 70 – 71; Svitič, 1997, s. 50).

5. Uchwały synodalne z 13 kwietnia 1925 roku potwierdzające status niezależności cerkiewnej w Polsce po śmierci patriarchy moskiewskiego Tichona

Na posiedzeniu Św. Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce w dniu 13 kwietnia 1925 roku, zwołanego po śmierci patriarchy moskiewskiego Tichona 8 kwietnia 1925 roku (PAM, 13.04.1925, nr 1/1), odczytano pismo z patriarchatu ekumenicznego do metropolity Dionizego z 13 listopada 1924 roku w sprawie udzielenia mu pełnej niezależności na prawach autokefalii. Najważniejszym dokumentem był Tomos patriarchatu ekumenicznego z dnia 13 listopada 1924 roku o uznaniu ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce i przekazaniu błogosławieństwa Kościołowi prawosławnemu w Polsce, aby zarządzał i decydował w swych sprawach niezależnie, zgodnie z porządkiem i prawami innych Kościołów Autokefalicznych, uznając za swą najwyższą władzę cerkiewną Św. Synod, składający się z kanonicznych hierarchów prawosławnych w Polsce i posiadającą każdorazowo przewodniczącego w osobie metropolity warszawskiego i całej Polski. Potwierdzeniem poprzednich dokumentów było odczytane pismo patriarchy Konstantyna VI do metropolity Dionizego z dnia 15 stycznia 1925 r, jak również pismo z 13 stycznia 1925 roku, w którym powiadamiał wszystkie prawosławne Kościoły autokefaliczne o przyznaniu autokefalii Kościołowi Prawosławnemu w Polsce (PAM, 13.04.1925, nr 6/1; AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/959, k. 30).

Po zapoznaniu się z treścią powyższych pism Św. Synod postanowił (PAM, 13.04.1925, nr 6/1; AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/959, k. 31) o opublikowaniu w oficjalnych czasopismach cerkiewnych tekstu patriarchalnego i synodalnego Tomosu wraz z pozostałymi pismami z Fanaru. Wezwał wiernych do wspólnej

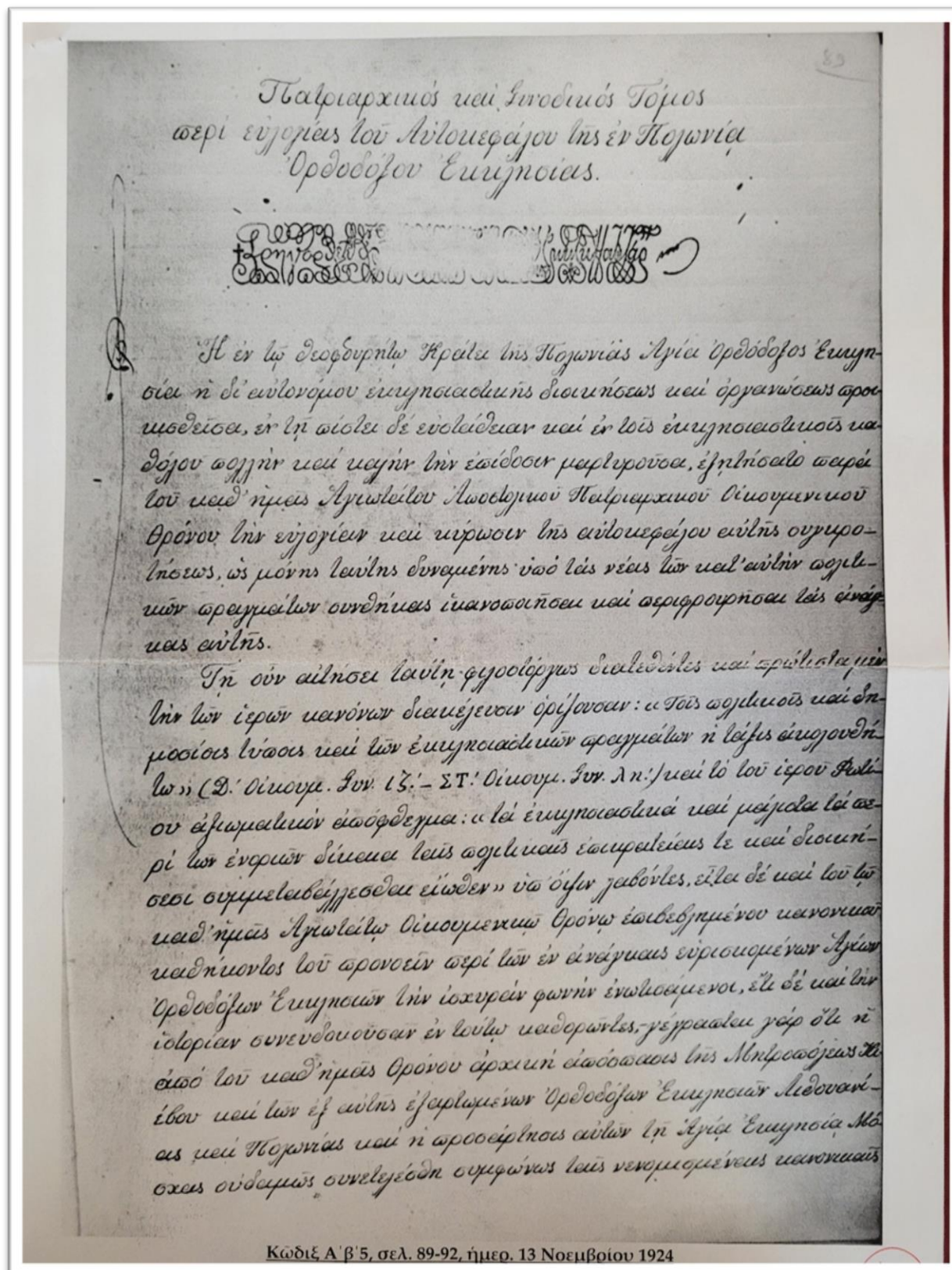
modlitwy w intencji umocnienia w wierze, pobożności i zgodzie dla dobra Świętego Kościoła Prawosławnego w granicach Państwa Polskiego oraz za jedność ze wszystkimi prawosławnymi Kościołami autokefalicznymi. Zatwierdził nazwę najwyższego kościelnego organu administracyjnego: „Św. Synod Świętej Autocefalnej Cerkwi Prawosławnej w Polsce”. Uchwalił obowiązek wspominania w dyptychach cerkiewnych przez metropolitę warszawskiego i całej Polski imion patriarchy ekumenicznego i pozostałych patriarchów i zwierzchników prawosławnych Kościołów autokefalicznych według przyjętego porządku. Pozostali biskupi wraz z całym duchowieństwem prawosławnym w Polsce zostali zobowiązani do wymieniania podczas nabożeństw metropolity warszawskiego, wołyńskiego i całej Polski Dionizego, przełożonego Ławry Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Poczajowie. Święty Synod powiadomił rząd o podjętych uchwałach (AAN, MWRiOP, sygn. 2/14/0/5/1001, k. 30 – 33; Borkowski, 2015, s. 117-118).

Podsumowanie

Z momentem wydania patriarchszego i synodalnego Tomosu o autokefalii z 13 listopada 1924 roku rząd polski rozpoczął rozmowy w sprawie uroczystego przekazania powyższego aktu przez delegację patriarchatu. Na prośbę synodu biskupów prawosławnych w Warszawie rząd polski zobowiązał się do uzyskania akceptacji pozostałych autokefalicznych Kościołów prawosławnych na ogłoszenie polskiej autokefalii. Ustalenia związane z przyjazdem delegacji patriarchatu do Polski w celu przekazania oryginału Tomosu o autokefalii, rozpoczęto przy patriarchszie ekumenicznym Konstantynie VI. W związku z planowanym przyjazdem delegacji do Polski na uroczystości ogłoszenia autokefalii, rząd polski zlecił wydanie opracowania naukowego dotyczącego Kościoła prawosławnego w Polsce. Po raz pierwszy w artykule został opublikowany jedyny zachowany oryginał Tomosu o autokefalii polskiej, przechowywany w archiwum patriarchatu ekumenicznego na Fanarze w Konstantynopolu.

Aneksy

Aneks 1. Tomos o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce z dnia 13 listopada 1924 roku.
Źródło: AOP, KYE, sygn. A/v/5, s. 89 - 92. Fot. autora.



27
 διατάξουσιν, οὐδ' ἐλθόντες τὰ συννοηθέντα ἀπὸ ἀνθρώπων
 ἐκκλησιαστικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μητροπολίτου Κιέβου-Γέροντος
 τῶν λόγων ἔφαρξεν τοῦ Οἰκουμένου ὁρότου, ἡ Μετροπολίς ἡμῶν
 μετὰ τῶν ἀπὸ ἡμῶν Σεβαστῶν Μητροπολίτων καὶ ἐπισκόπων τῶν
 ἐν Ἀγίᾳ Πεντάκλει εὐαγγελίων ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν
 ἐρωτῶν ἀρετῶς διαδοξασθαι τὸ ἀπὸς ἡμῶν εὐλῆμα τὸ ἐν Ἱστορίᾳ
 Ἀγίας Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀπὸ ἡμῶν χορηγήσασθαι
 εὐχολίαν καὶ ὑπόσπονδον ἀπὸς τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἐκτελεστικὴν
 ὀρεῖσιν αὐτῆς.

Ὅθεν καὶ συνελθόντες ἐν Ἀγίᾳ Πεντάκλει διασκεύομενοι, εὐαγα-
 ρίσαντες τὴν αὐτοκρατορίαν ὀρεῖσιν καὶ οὐλοῖσιν τὴν ἐν Ἱστορίᾳ
 Ἀγίας Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ἐκτελεστούντες ὅπως εὐλῆ, Πεντα-
 κλὴν ἡμῶν Ἀδελφὴν ὑπερσπουδαίαν, διουκὴν ἐρεθῆς καὶ δέσπῃ τὰ
 καὶ αὐτὴν ἐκτελεστικῶς καὶ αὐτοκρατορικῶς, καὶ τὴν λαῖαν καὶ
 τὰ υπερεκτελεστικὰ διευκρινιστικὰ καὶ τῶν ποικίλων Ἀγίων Ὁρθόδο-
 ξων Αὐτοκρατορικῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς ὑπερλατὴν αὐτῆς διουκὴν τὴν
 ἐκκλησιαστικὴν εἰσπὴν προτίθοντα τὴν ἐν τῶν κανόνων ἐν Ἱστο-
 ρίᾳ Ὁρθόδοξων Ἀρχιερέων διατελεστικῶν Σεβαστῶν, ἔχουσαν
 Ἱερόδοτον τὸν καὶ τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Βερσοβί-
 ας καὶ αἰὲς Ἱστορίας.

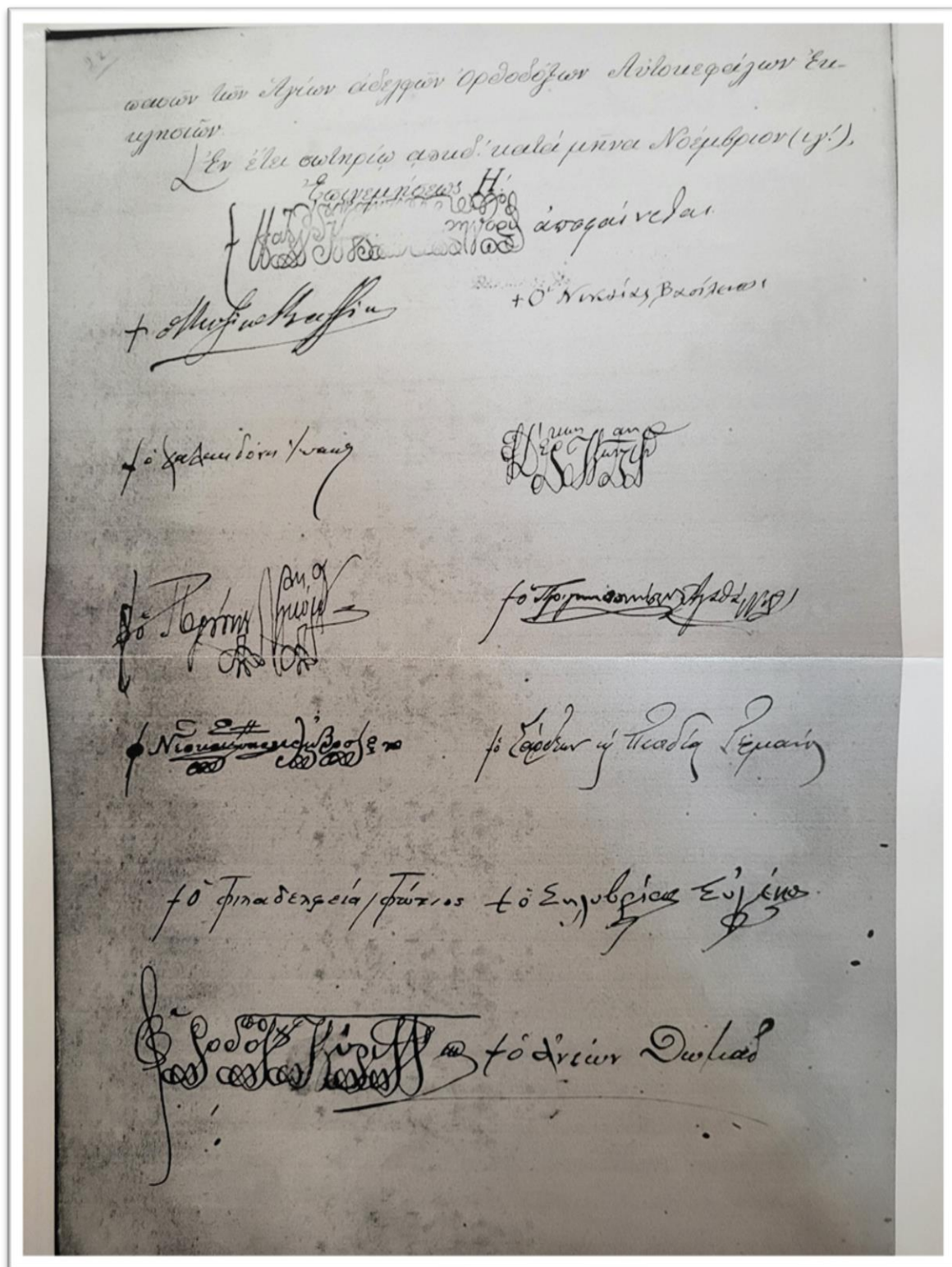
Πρὸς διατήρησιν δὲ καὶ εἰς ἐνδύξιν τῆς κανονικῆς ἐκτέλεστος μετὰ
 τῶν καὶ ἡμῶν Ἀρχιερέων Ἀποστολικῶν καὶ Πατριαρχειῶν Οἰκουμέ-
 νου ὁρότου καὶ αἰσῶν τῶν Ὁρθόδοξων Αὐτοκρατορικῶν Ἐκκλησιῶν
 διακρινόμενοι τὸ καὶ τὸν, ὅπως ὁ εὐαίστολος Σεβασμιώτατος Μητρο-
 πολίτης Βερσοβίας καὶ αἰὲς Ἱστορίας εὐαγέστη, καὶ τὴν λα-
 ῖαν τῆς Ἀγίας Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, τὴν εὐχολίαν καὶ ἀντίσπονδον ἀπὸ
 τοῦ δὲ ἐκτελεστικῶν προσηκόντων τῇ καὶ ἡμῶν ἐκ Μεταίης τοῦ Χρι-
 στοῦ, Ἐκκλησίας καὶ αἰὲς τῆς ἀδελφῆς Ὁρθόδοξης Αὐτοκρατορίας
 Ἐκκλησίας καὶ τὴν νενομομένην ἀρετὴν εἰς τοῦ ἀδελφικοῦ ὁμο-
 λογίας καὶ διαβεβαιώσιν ἀπὸ τῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς αἰὲς
 μένης εὐλῆς Ἀγίας Ἐκκλησίας διακρατορικῶς ἱερῶς τῆς Ὁρθόδοξης

αὐτοῦς καὶ ἐνοβείαις καὶ αὐτῶν, ὅσα οἱ δεῖσι καὶ ἱεροῖς ναοῖς καὶ
 ἢ τοῖς τοῖς Ἀγίας Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας διαμεγνόντων, καὶ ὅσας μνημο-
 νείας, καὶ τῶν τοῖς ἐν τοῖς διαβόχοις τοῦ ὁνόματος τοῦ Οὐνοκτιστοῦ
 Πατριάρχου καὶ τῶν γοσιῶν Ἀγίων Πατριάρχων καὶ Σεβασμιωτάτων
 Προσέδρων τῶν Ἀγίων Ὁρθόδοξων Ἀντιμεσάτων Ἐκκλησιῶν, ὁρίσοντας αἵμα ὁ-
 σως καὶ ἢ ἐν Κοινωνίᾳ ἀδελφῆς Ἀγίας Ἀντιμεσάτου Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας γε-
 νηθῆναι τῷ Ἀγίῳ Μύρῳ κατὰ τὴν καὶ ἡμεῖς Ἀγίας Μεγαλνὸς τοῦ Χριστοῦ
 Ἐκκλησίας.

Ὁσούτως οὐνοκτιστὸς ὅσας ἀποκειμένου περὶ ἰνστιτούτων ἢ ἐκδορῶν
 γεννηθῆναι Ἐκκλησιαστικῆς φύσεως, ἐφερχομένων τῶν ὁρίων τῆς δια-
 οδοσίας τῶν ἐπὶ μέρους Ἀντιμεσάτων Ἐκκλησιῶν, ὁ Σεβασμιώτατος Μη-
 τροπολίτης Βεροσβίας καὶ πάσης Κοινωνίας ἀσπενδύοντες ἀπὸ τῶν καὶ
 ἡμεῖς Ἀγίων Πατριάρχων Οὐνοκτιστοῦ ὁνόματος, δι' οὗ ἢ ἡμο-
 νία μετὰ πάσης Ἐκκλησιαστικῆς Ὁρθόδοξου τῶν ὁρθόδοξων τῶν γό-
 γων τῆς Ἀγίας, καὶ ἰντὴ οὕτω τῶν ἐγχευῶν τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλη-
 σιῶν γράψαντες καὶ ἀντιγράφαντες.

Ταῦτα οὕτω δόξαντες καὶ ὑπιδέστας καὶ οὐνοκτιστὸς ἡμῶν ὑπερ-
 δύναντες, εἰς μόνον ἀσπενδύοντες, βεβαιούντες καὶ διὰ τοῦ κατὰ τοὺς
 Πατριάρχου ἡμῶν καὶ Συνεδρίου Τόμου, καὶ ἀσπενδύοντες μετὰ καὶ
 ὑποσπενδύοντες ἐν τῷ ἑκάστῳ τῶν καὶ ἡμεῖς Μεγαλνὸς τοῦ Χριστοῦ Ἐ-
 κκλησίας, ἐν ᾧ καὶ ἀσπενδύοντες ἀσπενδύοντες καὶ σπενδύοντες καὶ
 τῷ Σεβασμιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Βεροσβίας καὶ πάσης Κοινωνίας, τῷ
 ἐν Χριστῷ ἀγαπῶντι ἡμῶν ἀδελφῷ καὶ συγγελογῶντι ὑπὲρ Διο-
 νυσίου, τῷ καὶ Προσέδρῳ τῆς ἑκτῆς Συνόδου τῆς Ἀγίας Ὁρθό-
 ξου Ἀντιμεσάτου Ἐκκλησίας τῆς Κοινωνίας.

Κύριος δὲ ὁ Θεὸς, χαίρει καὶ οὐνοκτιστὸς τοῦ Παύλου καὶ
 Μεγαλνὸς καὶ Μύρου Ἀρχιερέως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἀν-
 ρίποι ἐσσεῖ τῶν οὕτως ἐπ' αἰσίους οὐλοῦσαν ἀδελφὴν Ὁρθόδοξον
 Ἀντιμεσάτον Ἐκκλησίαν τῆς Κοινωνίας καὶ ἀσπενδύοντες καὶ αὐ-
 τοῖς καὶ αὐτῶν, εἰς δόξαν τοῦ Ἀγίου Ἀντὸς ὁνόματος, ὁ-
 γέμετον τοῦ καὶ αὐτῶν εὐσεβοῦς ἀγνῶματος καὶ χαίρει



Bibliografia

Materiały archiwalne

Archeio Oikoumenikou Patriarcheiou, Kōdikas Ypomnīmatōn Eklogīs (AOP, KYE), sygn. A/β/5; A/94.

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (AAN, MWRiOP), sygn. 2/14/0/5/959, 1001.

Prawosławne Archiwum Metropolitalne (PAM), Dokumenty z posiedzeń synodalnych z 20.12.1924, 12.02.1925, 13.04.1925.

Dokumenty opublikowane

- Chronika. Ekklesiá Polōnias. *Pantainos*. 16 (1924), 781 [Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας. Πάνταινος].
- Iera Synodos. *To Fōs*, 11.01.1925, 2 d; 14.01.1925, 2 e; 9.02.1925, 3a [Ιερά Σύνοδος. Το Φως].
- List intronizacyjny patriarchy konstantynopolitańskiego Konstantyna VI. *Vestnik Pravoslavnoj Mitropolii v Pol'she*, 7 (1925), 1 – 2 [Вестник Православной Митрополии в Польше].
- Odpis Tomosu o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce. *Vestnik Pravoslavnoj Mitropolii v Pol'she*, 7 (1925), 1 [Вестник Православной Митрополии в Польше].
- Pismo kondolencyjne metropolity Dionizego do patriarchatu ekumenicznego z powodu śmierci patriarchy Grzegorza VII z 20 listopada 1924 roku. *Vestnik Pravoslavnoj Mitropolii v Pol'she*, 1 (1925), 1 [Вестник Православной Митрополии в Польше].
- Pis'mo Vysokopreosvâshennago Dionisiâ na imâ Svâtejšago Patriarcha Konstantina VI. *Voskresnoe Čtenie*, 2 (1925), 4 [Письмо Высокопреосвященного Дионисия на имя Святейшего Патриарха Константина VI. Воскресное Чтение].
- Telegraficzna odpowiedź metropolity Nicei Bazylego na pismo Dionizego z 20 listopada 1924 roku. *Vestnik Pravoslavnoj Mitropolii v Pol'she*, 3 (1925), 1 [Вестник Православной Митрополии в Польше].
- Žurnal Zasedaniâ Sv. Sinoda ot 20 dekabrá 1924 goda. *Vestnik Pravoslavnoj Mitropolii v Pol'she*, 1 (1925), 1 [Журнал Заседания Св. Синода от 20 декабря 1924 года, Вестник Православной Митрополии в Польше].
- Žurnal Zasedaniâ Sv. Sinoda ot 13 aprelâ 1925 goda. *Vestnik Pravoslavnoj Mitropolii v Pol'she*, 8 (1925), 2-3 [Журнал Заседания Св. Синода от 13 апреля 1925 года. Вестник Православной Митрополии в Польше].

Literatura

- Avtokefaliâ Pravoslavnoj Cerkvi v Pol'she. *Voskresnoe Čtenie*, 1 (1924), 667 - 668 [Автокефалия Православной Церкви в Польше, Воскресное Чтение].
- Bendza, M. (2006). *Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Borkowski, A. (2015). *Między Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919-1927)*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Gromadskij, A. (1937), *K istorii Pravoslavnoj Cerkvi v Pol'she za decâtiletie prebyvaniâ vo glave ee Blažennejšego Mitropolita Dionisiâ (1923-1933)*. Varšava: Sinodal'naâ tip-â [Громадский, А. (1937), *К истории Православной Церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе ее Блаженнейшего Митрополита Дионисия (1923–1933)*. Варшава: Синодальная тип-я].
- Langrod, J.S. (1931). *O autokefalii prawosławnej w Polsce. Studium z zakresu polskiej polityki i administracji wyznaniowej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”.
- Ławreszuk, M. (2023). Zmiany w konstantynopolitańskiej interpretacji prawa do nadawania autokefalii. *Elpis*, (25), 5-23. <https://doi.org/10.15290/elpis.2023.25.01>.
- Papierzyńska-Turek, M. (1989). *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Suchenek-Sucheki, H. (1929). *Państwo a Cerkiew prawosławna w Polsce i w państwach ościennych*, Warszawa: druk J. Rajski.
- Svitič, A. (1997). *Pravoslavnaâ Cerkov' v Pol'she i eë avtokefaliâ*. W: K. Fotiev, A. Svitič (red.), *Pravoslavnaâ Cerkov' na Ukraine i v Pol'she v XX stoletii: 1917-1950* (s. 1-231). Moskva: Krutickoe Patriaršie Podvor'e [Свитич, А. (1997). Православная Церковь в Польше и ее автокефалия, в: К. Фотиев, А. Свитич, *Православная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии: 1917–1950 гг.* Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье].
- Zyzykin, M. (1931). *Autokefalia i zasady jej zastosowania*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”.